

УДК:398

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-2(1)-238-241

Айталиева Т. К.

Талас мамлекеттик университети, филология илимдеринин кандидаты, доцент

Айталиева Т. К.

Таласский государственный университет, кандидат филологических наук, доцент

Aitalieva T.K.

Talas State University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

**«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ “КӨЗКАМАНДАР ОКУЯСЫ” АТТУУ ЭПИЗОД
ЭПИЗОД «ЗАГОВОР КОЗКАМАНОВ» В ЭПОСЕ «МАНАС»
EPISODE «THE CONSPIRACY OF THE KOZKAMANS» IN THE EPIC «MANAS»**

Аннотация: “Манас” эпосундагы “Көзкамандар окуясы” аттуу эпизод тууралуу изилдөө жүргүзүүдө төмөнкүлөрдү байкоого болот. Адамдардын ортосундагы туугандык наркты бузуп, көрө албастык менен кыянаттык иштерге барган, жакшылык жасаган адамга жамандык жасаган жетесиздикти жеткиликтүү сүрөттөгөн эпизоддордун бири деп айтууга болот. Бир мезгилдерде душмандарынан кордук көрүп, өз жерин таштап качып, башка элдин арасына барып жашап, алардын каада-салтын кабыл алып жашап калышкан Манас баатырдын туугандары анын кан болгонун билишип, туулган жерибизди таап, тууганыбызга жакын жашасак деген ой менен кат жөнөтүшүп, кайтып келишет. Бирок алардын ичтеринде арам ойлору болот. “Биз тең ата туугандарбыз, Манастын ордуна биз эмнеге кан боло албайбыз.”-деген арам ойлору аларга тынчтык бербей, натыйжада, алар Манас баатырды конокко чакырып, тамагына уу кошуп берип жок кылууну көздөшөт. Макалада залкар манасчылар С.Орозбаков, С.Каралаевдердин варианттарында “Көзкамандар окуясы” жана Сайф ад-дин Аксыкентинин “Маджму атут-таворих” аттуу эмгегинде Манасты ууландыруу окуясынын сүрөттөлүшүндөгү окшоштуктар жана айырмачылыктар кеңири изилдөөгө алынган.

Аннотация: В исследовании эпизода «Заговор Козкаманов» в эпосе «Манас» рассматривается неадекватное поведение людей, нарушающих ценность родства и совершающих акты предательства и измены. В свое время родственники богатыря Манаса, оскорбленные врагами, бежали из своей земли, ушли жить к другим народам и приняли их обычаи. Однако узнав, что Манас стал ханом, они написали ему письмо в надежде, что вновь увидят родные края и будут жить рядом с родными. Злые мысли в сердцах не давали им покоя. «Мы родственники по крови, так почему мы не можем быть правителями вместо Манаса?», - мысли в таком ключе не давали им покоя, и потому они решают пригласить героя Манаса в гости и отравить его, подсыпав в его пищу яд, чтобы в дальнейшем самим стать ханами. В статье изучены сходства и различия в описании истории отравления Манаса в версиях великих сказителей С. Орозбакова, С. Каралаева, «Заговор Козкаманов» и «Маджму атут-таворих» Саиф ад-Дина Аксыкенти.

Abstract: In the study of the episode "The story of eyewitnesses" in the epic "Manas", the inadequate behavior of people who violate the value of kinship and commit acts of betrayal and treason is considered. At one time, the relatives of the hero Manas, offended by enemies, fled their

land, went to live with other peoples and adopted their customs. However, having learned that Manas had become a king, they wrote him a letter in the hope that they would see their native land again and live next to their relatives. Evil thoughts in their hearts haunted. “We are blood relatives, so why can’t we be rulers instead of Manas?” - thoughts in this vein haunted them, and therefore they decide to invite the hero Manas to visit and poison him by adding poison to his food. The article examines the similarities and differences in the description of the story of the poisoning of Manas in the versions of the great storytellers S. Orozbekov, S. Karalaev, “The eyewitness account” and “Majmu atut-tavorikh” by Saif ad-Din Aksykenti.

Негизги сөздөр: душман, зомбулук, тууган, Көзкаман, ууландыруу, окуя, акылман, алдын ала билүү, куткаруу, дарылоо

Ключевые слова: враг, насилие, родственник, контроль, отравление, событие, мудрый, предвидение, спасение, лечение.

Keywords: enemy, violence, relative, control, poisoning, event, wise, foresight, salvation, treatment

“Манас” эпосундагы негизги эпизоддордун бири- “Көзкамандардын окуясы”. Эпостогу “Көзкамандардын окуясы” жана Сайф ад-дин Аксыкентинин “Тарыхтардын жыйнагы” аттуу эмгегинин окшоштуктары тууралуу изилдөөлөрдү көптөгөн окумуштуулар жүргүзүшкөн. Окумуштуулар О.Сооронов М.Досбол уулу экөө кыргыз тилине которгон “Маджму атут-таворих” аттуу эмгектин баш сөзүндө[1] жана Э.Абдылдаев “Манас” эпосунун историзми” аттуу эмгегинде,[2]тарыхчы окумуштуу Ө.Караев өзүнүн “Манас” эпосу боюнча изилдөөлөрүндө[3],ф.и.д, К.Калчаксеев “Манас” эпосундагы сюжеттин көрөңгөлүү салты жана анын ийкемдүү уланып өнүгүүсү”[4] аттуу эмгегинде сөз болуп жаткан эмгектин “Манас” эпосунун сюжети бир катар окшош жактары бар экенин белгилешкен. “Маджму атут-таворих” (кыргызчасы “Тарыхтардын жыйнагы”) аттуу эмгектин мазмунуна жана маанисине кызыкпаган манастануучулар сейрек кездешет. Дээрлик эпостун бардык варианттарында Көзкамандар Жакыптын бир тууганы Үсөндүн балдары катары сүрөттөлүп берилет. Кыргыздарды душмандары туш-тушка таратып, тентитип жибергенде, Үсөн калмактардын арасына барып жашап калат. Кийин Үсөндүн өз аты унутулуп, Көзкаман аталып кетет. Үсөндүн улуу баласынын аты Көкчөкөз болот. Көкчөкөздүн энеси төрөттөн көзү өтүп кетет. Ал кийин калмак аялына үйлөнүп, калмакча каада-салттарды күтүп, калмакча жашап калат. Калмак аялынан Чагалдай, Арбалдай, Дөрбөлдөй, Агалдай, Бегалдай, Тоголдой деген алты уулу болот. Кийин Жакыптын уулу Манас кыйын чыгып, тентиген кыргыздар кайрадан өздөрүнүн жерлерин тапты дегенди уккандан кийин, алар да кайрадан өз жерине кетүү тууралуу ойлонушуп, көчүп чыгышат. Манас баатыр аларга Көкчөдөн чыгып келе жатып Тарбагатай тоосунда кырк чоросу менен аң улап жүрүп жолугат. Сураштырып отурушуп, тууган экендиктерин билишет да, жандарына жол көрсөткөнгө жигиттерин таштап, өздөрү аттанып кетишет. Элге туугандарынын келе жатканын сүйүнчүлөшөт. Көзкамандар көчүп келишип, аларды Манасты урматтаган эл кадырлап тосуп алышат. Каныкей да аларды өрүлүктөп келет. Акылай менен Карабөрк да келип сый көрсөтүшөт. Манас аларга жакшы карайт.Көзкамандар ысып кеттик, салкын жерден жашаганга жер бөлүп бер дегенден кийин Манас аларга Ат-Башыдан жер бөлүп бергендиги тууралуу айтылат. Көзкамандардын Манастан бийликти тартып алабыз дешип ууландырганы баяндалат. С.Орозбаковдун вариантында башка эпизоддор сыяктуу эле бул эпизод кенири сүрөттөгө алынган.[5]

С.Каралаевдин вариантында “Көзкамандардын окуясы” “Семетей” бөлүгүндө “Каныкейдин жомогу” аттуу эпизоддо айтылат. Ушак сөздөн улам Манас менен Чубак бири-бирине таарынышып, Чубак Таласты калтырып кетип калат да, Бээжиндин Кары канына кат жазат. Манжу каны Незкара, кытайдын каны Ылама, чоң Жолой, Алоокенин Коңурбайына кат жөнөтүп, Манас менен келип кармашууга чакырат. Кары кан балбандарынын баарын жыйып, Коңурбайга атаңдын өчүн ал деп жиберет. Манас менен болгон беттешүүдө Коңурбай жеңилип калып, качып кетип кутулат. Ал барып Карыканга болгонун айтат. Манастын Бээжинди ала турганы кытай канынын бичигине чийилген. Ал баатырды амал менен жок кылуу тууралуу ойлонот. Манасты ким жок кылса, кандай сый көрө турганын айтып, калкына төмөнкүдөй жарлык айтат:

Алтын тажым кийгизем,
Алтын такка мингизем,
Ушу турган чоң Бээжин,
Чоң кандыгын билгизем.

Кытайлардын мен-мендеген баатырлары Карыкандын жанына жолобой алыс качышат. Эч ким Манасты жок кылууга даабай турганда, кыргыздарды манжулар кырганда колго түшүп, кул болуп жүргөн адамдар бар экен. Көкчөкөз менен Көзкаман, Желтийбес, Чаңдуу аяк, Орозон бешөө Манас баатырга туугандык жайы бар экендиктери айтылат. Алар өздөрүнүн тогуздан уулдарын алышып, Кары кандын айткандарын аткарууга жолго чыгышат. Алар Манаска кат жиберешет. Катта өздөрүн калмактардан кордук көрүп кордолгон адам катары көрсөткөн. Келген катты Бакай окуп берет. Каныкей алардын жоо экенин билип Манаска айтат. Манас Каныкейге ачууланып, аларга жакшы шарт түзүп берет. Каныкей алардын өздөрүнчө чогулушуп, күбүрөшүп сүйлөшө турганын, караңгы киргенде колодон кылган жез бурканга сыйыныша турганын угуп, кооптонуп жүрөт. Бир күнү Манас кырк чоросун жанына албай Көзкаман менен Көкчөкөзгө барып калат. Алар өздөрүнүн арам ойлорун ишке ашырыш үчүн, Манасты ууландырышат. Манастын абалын С.Каралаев төмөнкүчө сүрөттөйт:

.Көзкамандын сунган уу,
Манас кан такыр тартып жиберип,
Ичкенде көк жал бүк түшүп,
Төбөсү менен тик түшүп.[6]

Көзкамандар кол салалы дешсе, Манас баатырдын колдоочулары кара чаар кабыланы, капталында чамынып, чолок көк жал арстаны бет алдында чамынып сүр көрсөтүшүп, алар көпкө убара болушат. Манас баатыр кырк чоросунун ар бирин, Бакайды, Каныкейди эстеп, ушундай кыйын учурда жанымда болушса жакшы болмок деп арманын айтат. Ошол учурда Акаяр келип калып, тыңшап турган болот. Эгер Манас атымды атаса, кытайларга кыйкырып кирип, куткарып алайын деп баатырдын сөзүн тыңшап турат. Атын атагандан кийин, Көзкамандарды качырып кирип, Манасты көтөрүп алып чыгат.

Каныкей-эпосто боло турган жамандык-жакшылыкты алдын ала билген акылман аял. Кыргыздардын ишеними боюнча адамдар боло турган жакшылык-жамандык иштерди алдын ала түштөрүндө көрүшөт же кандайдыр бир белгилер болот. Мисалы, оң көздүн же сол көздүн тартышы, жүрөгү бир нерсени сезүүсү ж.б.д.у.с. Мындай адамдарды аянчыл адамдар деп коюшкан. Бул дагы элдин кылымдар бою сакталган ишенимдери менен байланышат. Каныкей Манастын башына бир жаман нерсе болорун алдын ала билип, Көзкамандардын ордосуна келет да, акыбалды түшүнүп, Акаярдан Манас баатырды алып, Беш-Таштын башы бек жайлоону көздөй качат. Көзкаман менен Көкчөкөз жамгыр кылып жаа атып, мөндүр

кылып ок атып кала беришет. Каныкей да жарат алат. Кайыпчынын зоосундагы үңкүргө алып барып, миң түрдүү дары чөптөрдөн берип дарылайт. Энтери аттуу адамга желмаянды мингизип, меке дилда, Мисир менен Багдатты чалдыртып, жашыл кара дарыдан алдыртат. Бул жерден кыргыздардын элдик медицинасы боюнча түшүнүк алабыз. “Манас” эпосунан элдик медицина боюнча бай материалдарды кездештирүүгө болот. Каныкей Манас баатырды 41 күн дарылап багып айыктырат. Ошол учурда Көзкамандар Манас баатырды өлдү деп ойлошуп, Акаярды зынданга салдырып, казынасын качырга жүктөшүп, Кары кандын берем деген кандыгын алуу үчүн жолго чыгышат. Кырк чоро болгон окуяны билишип, Манас баатырга кезигишип, Көзкамандардын артынан куугун түшүшөт да, аларга жетип жок кылышат. С.Каралаевдин вариантындагы “Көзкамандардын окуясы” аттуу эпизод XVI кылымда Сайф ад-дин Аксыкенти жазып калтырган “Мажму атут-таворих” (“Тарыхтардын жыйнагы”) аттуу эмгекке окшоштук жактары өтө көп. Эмгекте Манас баатырды ким жок кылса ага өзүнүн жарым кандыгын жана кызы Сулунжебени тартуу кылам деген Жолой жарлык кылат. Төбөй аттуу адам Жолойдон жанына 5 калмакты кошуп берүүсүн суранып, Манасты ууландыруу үчүн жолго чыгат. Ал Манаска жетип, анын ишенимине кирип, билгизбей ууландырат. Окумуштуу С.Орозбаковдун вариантына караганда, С.Каралаевдин вариантынын “Тарыхтардын жыйнагы” китебиндеги Манаска байланыштуу окуяларды салыштыра турган болсок, баалуу маалыматтарга ээ болобуз.

Колдонулган адабияттар:

1. Сооронов О. Баш сөз. Китепте: Аксылык Сайф ад-дин “Тарыхтардын жыйнагы”(кыргызча котормосу). Б.,1996.
2. Абдылдаев Э. “Манас” эпосунун историзми.Ф.,1987
3. Караев Ө.Манас жөнүндөгү алгачкы маалымат.Китепте: “Манас” эпосу жана дүйнө элдеринин эпикалык мурасы,Б.,1995
4. Калчакеев К.“Манас” эпосундагы сюжеттин көрөңгөлүү салты жана анын ийкемдүү уланып өнүгүүсү. Б.,2016.
5. Орозбаков С. Манас.Б.,2010
6. Каралаев С. Семетей.Ф.,1987

УДК:398

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-2(1)-241-245

Айталиева Т. К.

Талас мамлекеттик университети, филология илимдеринин кандидаты, доцент

Айталиевна Т. К.

Таласский государственный университет, кандидат филологических наук, доцент

Aitalieva T. K.

Talas State University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

**«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ «МАНАС БААТЫРДЫН КАНЫКЕЙГЕ ҮЙЛӨНҮШҮ»
АТТУУ ЭПИЗОД**

**ЭПИЗОД «ЖЕНИТЬБА МАНАСА НА КАНЫКЕЙ В ЭПОСЕ «МАНАС»
EPISODE «THE MARRIAGE OF MANAS TO KANYKEI» IN THE EPIC «MANAS»**